

Fransız İhtilali, Mekteb-i Mülkiye ve Mizan'cı Murat Bey^(*)

Tevfik ÇAVDAR

1. Bir Fransız ihtilali, genç Türklerin ya da Yeni Osmanlıların deyi-mi ile “İhtilali Kebir” veya “İnkılabı Kebir” bu yıl iki yüz yaşında. Cumhuriyete uzanan, Mustafa Kemal kuşağı, İttihatçılar ve diğer Türkiye demokrasisini kurmak, yaşatmak isteyen aydınlar, ilericiler için bu devrim bir amaç, bir idealdi. Bu ihtilal gelişmeye açık Osmanlı aydını için özgün-lüğe, eşitliğe, kardeşliğe uzanan yoldu. Onun için bu büyük harekete “İnkı-labı Kebir” yani “büyük devrim” adını vermişlerdi.

Başlangıçta, Osmanlı yönetimi ve ileri gelenleri Fransa’da olan bu hare-kete yönelik olumlu ya da olumsuz bir tavır almadı. Hatta o dönemde İstan-bul’da bulunan Fransız vatandaşlarının kralcılar ve devrimciler olarak ikiye ayrılmasını, devrimcilerin ünlü kokartlarını serbestçe takmalarını engelle-medi. Bu olay Osmanlı’nın dışında, onu ilgilendirmeyen, Fransa’nın ve Av-rupa’nın bir iç sorunu olarak değerlendirildi. Bu yansız bakış Osmanlı dü-şünürlerini de etkiledi. Şöyle ya da böyle, birkaç tarihçinin dışında, kimse olayla derinliğine ilgilenmedi.

Osmanlı aydını Avrupa’daki sosyal değişimi 1848 genel kalkışmasıyla farketti. Avrupa’daki 1848 ayaklanmaları büyük yankılar uyandırdı. Büyük bir olasılıkla o dönemde Avrupa’da, özellikle Paris’te bulunan bazı aydınla-rın tüm olayların içinde yaşadıkları için konuya ilgi duyduklarını söyleyebi-

(*) Mülkiyeliler Birliği Dergisi; Şubat 1989, c. 13, s. 60

liriz. 1871 Paris komünü Osmanlı kamuoyuna daha bir geniş yansımıştır. Komün günlerini yaşayanların anlattıkları, gazetelerin verdikleri haberler ilgiyi çekmiştir. O kadar ki Namık Kemal, “İbret” gazetesinde büyük yankılar uyandıran komün savunmasını yazmıştır. Bu yazı üzerine çeşitli tartışmalar çıkmıştır.

Fransız İhtilalini kutsal bir amaç, yol gösterici gibi algılayan kuşak Abdülhamit dönemi aydınlarıdır yani Jön Türklerdir. 1908’de o günlerin deyişi ile “Hürriyet” ilan olunduğu vakit olayı kutlamak için toplu yerlerde sık sık marseyyez çalınırdı. İhtilalin ünlü sloganı “Libérté, Egalité, Fraternité” “Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet” biçiminde her yerde haykırılır olmuştu.

Türk aydınına, “Fransız Devrimini”, bir özgürlük, kardeşlik, eşitlik kavgası biçiminde ilk anlatan Mizan’cı diye bilinen Murat Bey’dir. Murat Bey özellikle Mülkiye’deki tarih derslerinde Roma’yı, Fransız İhtilali’ni öylesine hazla, zevkle ve duyarak anlatmış ki, gençler teneffüs saatlerinde bahçede, kimisi Robespier, kimisi Danton, kimisi Marat olarak Fransız devrimciliği oynarlarmış. O günlerin Mülkiyesini anlatanlardan bazı alıntılar yaparak olayı daha bir gerçekçi yansıtmaya çalışalım:

Ahmet İhsan Bey o dönemin Mülkiyesinden şöyle söz ediyor:

“Mülkiye mektebinde geçirdiğim beş sene, hayatımın en tatlı parçasıdır. Açılmaya çok elverişli olan dimağlarımızı aydınlatan büyük hocalarımız vardı. Merhum Murat Bey umumi tarih dersinde hepimize çok büyük ibret levhaları verir ve bizi dünya inkılaplarının azametlerine alıştırdı ve bu münevver muallimin takrirlerinde, o zamana kadar gittiğimiz mekteplerde yahut evlerimizde dinlemeye alıştığımız batıl itikadlardan, çorak ananelerden eser bulunmazdı. Murat Bey Mülkiye mektebinden yetişecek efendileri, Türkiye’de, uyandığını dilediği yenilik ve medeniyet aşkı ile doldurmak isterdi. Abdurrahman Şeref Efendi merhum bugün inkişafını gördüğümüz yükselme hayatının temellerini her şakirdin zihninde köklendirecek sağlam tohumlar serperdi. Biz bu iki üstadın meftunu idik, onları babamız gibi ve belki de daha ziyade severdik”. Matematik, Ekonomi okutan diğer hocalarından da söz eden Ahmet İhsan bu konuyu şöyle tamamlıyordu:

“Hülasa bütün Mekteb-i Mülkiye’de okuyanlar başka türlü yetişiyordu. Babalarımızın görüş ve kanaatleri zıddına mefkürelere alıyorduk. Ve bundan dolaydır ki Mekteb-i Mülkiye’yi tesis ettirmiş olan Abdülhamit oradan çıkanların fikirlerinden ürktü; Murat Bey’i Düyunu Umumiye komiserliği ile harcadı, Abdurrahman Şeref Bey’i Sultani Mektebine kaldırdı, Portakal Pa-

şayı Maliye Nazırı, Sakızlı Ohannes'i Hazine-i Hassa Nazırı yaptı ve biz mektepten ayrıldıktan sonra gidişini beğendiği ikinci müdürü mektebin başına musallat etti ve programına birçok dini dersler ilave ettirdi... Bütün bunları cahil sarıklılar candan alkışladılar.

Fakat nafileydi; tohum atılmıştı. O sarmısak başlıların gayretlerine yeni müdürün tazyiklerine rağmen Mülkiye Mektebi mezunları ilk açılan yoldan ayrılmadılar... Yeni müdür üç dört muallimle iş olacak sanıyordu. Fakat mekteb'in ikinci ve üçüncü derecedeki hocaları ve hatta mubassırları bile ilk çizilen hattı benimsemişlerdi..."

Bundan yaklaşık yüzyıl öncesi Mülkiyesi'nden alınan bu fotoğraf ne kadar da bugüne benziyor. Ama, A.İhsan'ın da altını çizdiği gibi birkaç hocayı uzaklaştırmakla, işler, müstebitlerin istediği doğrultuya giriyor.

2. Murat Bey 1854 yılında Dağıstan'ın Durgu Cemiyeti kısmında, Hüra-ki kasabasında doğmuştur. Doğduğu yörenin kendi deyimiyle "İcma-i Ümmete dayanan bir cumhuriyet-i şeriye" olması onun düşüncelerinin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Anılarında buna şöyle değinmektedir: "Ben Cumhuriyet kısmında doğdum. Yani ashab-ı iktidara karşı mahviyetkarani ser-fürü etmek marifetini ecdadımdan tevarüs ettim"... İlk ve Orta öğretimini o çevrede tamamladı. Sonra Çarlık Rusya'nın Dağıstan üzerindeki amansız baskılarına dayanamayarak 1873'te Osmanlı İmparatorluğu'na kaçtı. Önceleri dil bilmesinin de sonucu olarak, hariciye nezareti matbuat kalemine girdi. Daha sonra 1878'de Mekteb-i Mülkiye tarih öğretmenliğine atandı. 1882'de ise ek olarak öğretmen okulu müdürlüğüne de getirildi.

Kendisi bu öğretmenliği çok önemsemişti. Anılarında tarih hocalığını seçme nedeninin şöyle anlatmaktadır:

"İdare-i devletin eşgalinden, efali beşerin enva'ından en ziyade bahse müsait olduğu için tarihi seçtim".

Anılarında önceleri dersi sadece anlatarak öğrencileri "zabt-ü rapt" altına almayı denediğini bunu başaramayınca, bu kez de notlarını hazırlayarak vermeye başladığını, dil sorununun kendisini bir süre engellediğini anlattıktan sonra şöyle devam eder:

"Nihayet Roma tarihinden itibaren tahrir edip talebeye vermeye muvafakat ettim. İlk imtihan vaktine kadar iş böyle devam etti. Talebe pek memnun idi. Benim de mahçubiyetim yavaş yavaş zail oldu..." Murat Bey'in özet olarak hazırladığı ders notları zamanla öğrencilerin yakınları, onlara

yakın olan aydınlar tarafından da okunmaya başlamıştı. Murat Bey'in derslerini en iyi yansıtanlardan biri de Ali Kemal Bey'dir. Ali Kemal öğrencilik anılarını şöyle nakleder:

“Tarihi haftada bir kere Murat Bey'den iki kere de Asaf Bey'den okuduk. Murat Bey nazarımızda büyük pek büyük idi. Vechen Beşuş, şahsen latif, lakin fikren hür, gayretle natük idi. Hasılı gençliği cezbetmek, tehey-yüce düşürmek için her meziyete malikti. Hürriyet-i fikriyesini en sade muamelelere varıncaya kadar tavrıyla, her hal-ü kavliye gösterdi. Mesela biz bir kere bahçede kartopu oynuyorduk. O da mektebe geliyordu. Birdenbire çocuk gibi aramıza girdi. Bir lahza oyunumuza karıştı. Bizimle oynamaya başladı. O Devr-i tazyik-ü tekellüfte öyle mükemmel bir hoca böyle bir hareketle o gençlerin ne derece kalbine girerdi tasavvur buyurulsun...”

“Murat Bey haftada bir kere derse gelirdi, fakat şahane gelirdi. Bize Roma tarihini okuturdu. Öyle güzel okuturdu ki, tarzı takririne, mütalaalarına, muhakemelerine hepimizi hayran kılardı. Zannetmen ki bu devr-i hürriyette bile mekatibi aliyemiz böyle bülend mertebe bir üstad görmüş olsun. Öbür hocalar kürsülerine otururlar, muhterizane, mukayyidane derslerini takrir ederlerdi. Murat Bey ise pek serbest bir vaz'alır, adeta bir hatibi âm tavrını takır, bir içtimai umumide söz söyler gibi öyle samimi, azade bir eda ile ders verirdi... Hiç hatırımdan çıkmaz. Bir kere Sezar'ın faciayı katilini anlatıyordu. Fakat öyle bir heyecan ile anlatıyordu ki

- Vay Brütüs, sen de mi? Nidayı muhrik-i marufunu ref eylerken, farkına varmadan elini dayadığı sandalyeyi havaya kaldırmış, sonra birdenbire yere indirince çatır çatır kırmıştı. Fakat hepimiz o takriri belığ, o mevzuyu bülent ile öyle müteheyyiç idik ki, bu çatırtıları neden sonra işitebildik.”

Düşün yaşamımızın ilginç simalarından, Filozof diye anılan, Rıza Tevfik de, Murat Bey'in öğrencisi olmuştu. O da Murat Bey ile ilgili şunları anlatmaktadır:

“Murat Bey ders verirken hiç yerinde durmaz, daima gezinir ve ciddi bir heyecan ile bize Fransa'nın büyük ihtilalini, en mühim vak'aları ve safhaları ile anlatarak bizi de galeyana getirirdi. İfadesi açık, kısa ve keskin cümlelerle mümtazdı. Söylediğini de pervasız bir lisan ile söylerdi. Mevzuu ne olursa olsun sözünü sakınmaz ve ardına önüne bakmazdı.”.. Gençlerin Murat Bey'in etkisiyle bahçede Fransız İhtilali'nin çeşitli bölümlerini oyunlaştırmalarından da gene Rıza Tevfik söz etmiştir.

3. Türkiye’de tarih eğitiminin çağdaş temellerini atan Murat Bey olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. Ahmet Rasim bu konuda şunları söylemektedir: “Tarih gibi pek munis’i can olması gelen bir ilmi mahsus bile nazar-ı istifaden dür kalıyordu. Murat Bey merhumun tedrisatı tarihiyyesinden istifade etmiş olan Mekteb-i Mülkiye talebelerinden bir kaçından maada kadr-i tarihi anlamış olanlar mevküt derecesinde bulunuyordu”.

Yahya Kemal, Murat Bey’in tarih alanında yaptığını şöyle değerlendirir:

“...Murat Bey bir mebedir. Talim-i tarihi ilk defa bir Türk mektebine ithal etti. Tarih-i Umumiyi bir Osmanlı terbiyesi haline soktu. Bir devri istibdatta bir nesli ahrar yetiştirdi. “Reitschke”nin hocalıkla Alman milletine ettiği himmeti, Murat Bey Osmanlı hürriyetine etti”.

Murat Bey’in tarih eğitimi ile ilgili yaptıklarını değerlendiren Mükrimin Halil onun eserlerini ikiye ayırmış ve “Tarihi Umumi” için şu yüceltici sözleri yazmıştır:

(Büyük Fransız müellifi Duruy’un lise ve orta mektepler için yazmış olduğu tarihleri esas İttihaz ettikten sonra Rus mektepleri için yazılan kitapları da göz önünde tutarak bizim mekteplerimiz için altı ciltlik bir umumi tarih yazan bu zat, tedris bakımından en güzel bir kitap kaleme almış ve bu eseriyle Avrupa tarihçiliğini memleketimize getirmiştir. Eser muhtasar bir malumat yığını olmaktan ziyade, muntazam, tasnifli, münakkah ve aynı zamanda alimane bir üslupla yazılmış ve her fasılda vekaiyin muhtasaran tahlil ve terkibi yapılmıştır... Murat Bey bu eseriyle Avrupa’da yazılmakta olan kitapların mahiyetini memleketimize öğretmiş ve kendinden evvel bu yolda bazı yazarları bihakkın tefevvuk etmiştir.” Murat Bey’i bu yapıtıyla böylesine değerlendiren Mükrimin Lalil, onun, sonraları bir megalomani halinde kendini büyük bir alim ve feylesof saymaya başladığını iddia etmiştir. Şurası açıktır ki Murat Bey’in Rodos’ta sürgünde bulunduğu sırada yazdığı, Osmanlı tarihini içeren “Tarihi Ebülfaruk” birçok kişiyi kızdırmış, özellikle bu yapıt şimşekleri üzerine çekmiştir. Bu yapıtın tarihi değerleri konusunda, yapılan çözümlene ve değerlendirmeler açısından, çok değişik görüşler vardır. Kitap on iki cilt olarak tasarlanmıştır. Ne yazık ki ancak yedi cildinin yazımına Murat Bey’in ömrü yetebilmiştir. Aslında bu yapıtın bir tarihi olaylar sıralamasından ziyade, Murat Bey’in çeşitli çözümlene ve düşüncelerini içeren, siyasal anlamda bir güncelliği de vardır. Bu yaklaşımını kitabın adının altındaki şu alt başlıkta görmekteyiz: “Tarih-i Osmanide siyaset ve medeniyet itibariyle hikmeti asliyenin taharrisine teşebbüs”. Bunun an-

lamı yazarın basit bir tarih anlatımından ziyade olayların temel nedenlerine eğilmek isteğidir. Bu yazımızda “Tarihi EbülFaruk’ta yazılanların uzun bir analizini yapmaya yerimiz müsait değildir. İlerdeki bir incelemede, bu konunun tartışmaya açılması, kitabın yeniden değerlendirilmesi açısından faydalı olacaktır.

Murat Bey’in derslerinde büyük yankılar uyandıran, hatta çöküşü ile Osmanlı devletinin gerilemesi arasında bağıntılar bularak güncelleştirdiği Roma tarihinin, Tarihi Umumi’nin ikinci cildinde hangi ayrıntıda işlendiğini bölüm başlıkları ve bazı bölümlerin alt bölümlerine değinerek açıklamaya çalışacağız. Kitabın ikinci cildinin, dördüncü baskısının 2-135 sayfaları arasında Romanın kuruluş ve gelişme dönemi ele alınmıştır. Kitabın sekizinci faslı olan bu kısmın bölümleri ve alt bölümleri şu konuları içermektedir:

- 1- İlk hükümet: İtalya kıtası-Aval-i mütekaddimesi - Romanın sureti zuhuru - Sabin kızlarının gazabı - Roma şehri - Nomapompiliyüs - Tullius Hostiliyüs - Ankus Marcius - Atik Tarkin - Servitüs Tullius - Mağrur Tarkin - Tedbili İdare... Alt başlıklarından da anlaşılacağı gibi bu bölümde Romanın oluşumu geniş bir şekilde anlatılmıştır.
- 2- Sınıfı ahali ve hukuk münazaaları: 23-48 inci sayfalar arasında yer alan bu bölümün alt başlıkları ise şunlardır:

Yeni hükümet - Senato Meclisi - Havass ve avam - Tarkin muharebeleri - Avamın şikayeti - ilk imtiyazlar - ilk arazi kanunu - Tribünlerin ehemmiyeti - Koriolanüs - Avamın yeni metalibi - Musavaat - Hukuk.

Bu bölümde Roma halkının temel sınıfları ayrıntılı biçimde anlatılmış, özellikle eşitlik doğrultusundaki mücadeleler başarılı bir biçimde yansıtılmıştır. Bölümün sonunda şu hüküm yer almaktadır: “İki sınıfın birleşmesiyle Romanın ikbal ve azamet devri açılmıştır”.

Üçüncü bölümde İtalya’nın fethi, dördüncü bölümde de Pön savaşlarına yer verilmiştir. Sekizinci faslın son bölümünde de Şark fütühatı ele alınmıştır. Dokuzuncu Fasl “Romada Fasılayı İdare” adını taşımaktadır. Bu faslın alt bölümlerinde ise;

- 1- “Tebdili ahlak ve esbabı mucibesi – Lüzumu Islahat – Yeni ahval – Tiberius ve Oktavius – Tiberius’un katlı...” gibi konular yer almaktadır. Bu alt bölümde arazi yasası dolayısıyla yapılan mücadeleler belli bir yoğunluğa sahiptir.

- 2- Marius ve Silla: Marius ve Silla: Marius'un konsüllüğü – Tötönler – İtalyanlar – Marius'un tiranlığı– İhtilal– Silla'nın avdeti ve katliamları – Üseranın isyanı.
- 3- Pompeyüs ve Sezar (Kitapta Sezar kayser olarak anılmaktadır) bu alt bölümde Pompeyüs, Çiçeron, Katilinadan ayrıntılı bir biçimde söz edildikten sonra Juliüs Sezar ve birinci triomvira anlatılmaktadır.
- 4- Antonyüs ve Oktavyüs (ikinci triomvira): Antonyüs – Oktavyüs – İkinci triomvira – Son Romalılar – Taksimi ganaim – Antonius ve Kleopatra – Oktaviüsün muvaffakiyeti – Antonisün akibeti...
- 5- Roma Kayserliği. Bu bölümde geniş olarak Roma uygarlığı incelenmekte, Hıristiyanlığın doğuşu anlatılmaktadır.
- 6- Devri Fesad ve Ahvali Ahire: Hükümet müzayedesi ve asker rezaleti- Septimus Sever – Karakalla – Büyük Kostantin – Barbarların hareketi – Büyük Teodosyüs Şark ve Garp İmparatorlukları – Vukuatı Ahire.

Bölüm Başlıklarının hızla gözden geçirilmesiyle anlaşılacağı gibi Murat Bey'in tarihi umumisinde anlatılanlar, bugün değildir orta öğretimde, bazı yüksek öğrenim kurumlarında anlatılanların da ilerisindedir.

Murat Bey'in Avrupa'ya kaçmasından sonra Ahmet Mithat Efendi Abdülhamid'i aralamak amacıyla yazdığı bir makalede Murat Bey'in "Tarih-i Umumu"sini de eleştirmiştir. Bu makaleye verdiği "Kırkanbar'a cevap" adlı risalesinde Murat Bey özellikle tarihiyle ilgili olarak şunları söyler:

"Mezkur eserimizde fesad demek istedikleri efkar-ı vatana, millete, diyanete, hakikate, hikmete muhabbet, yahut zulüm ve istibdata, cehil ve irtikaba, havf ve meskenete nefret yüzünden zahir olmuştur.

Yıldız'ca bunların fesad sayıldığını biliriz. Bunu bugün öğrenmedik. Kemal-i şerbesti ile o fikirleri tedris ettiğimiz sırada dahi biliyor idik. Fakat vazife o fedakarlığın ihtiyarını emrediyordu...

Tarihimiz kaldırıldı; yerine başka tarihler konuldu. Konulan elbette Hayrullah Efendi tarihi olmamalıdır. Çünkü o tarih değildir. Koydukları tarihte Fransa, İngiltere, Roma, Yunan İnkılapları yoktur. Zaten inkılap kelimesi bile yoktur. O tarihte isyan ve kıyam asarı ve hatta cümleleri tay edilmiştir. O tarih, hamalları bile güldürecek eser-i cehaletü meskenettir. Millet tarihinde bir lekedir".

4. Fransız devriminin ikiyüzcü yılını bahane ederek niye anlattık bütün bunları? Bilinmeyen şeyler miydi? Kuşkusuz ki hayır. Ama bilindiği gi-

bi çabuk da unutuluyor bu gibi olaylar, kararlar ve benzerleri. Oysa bugün de resmi tarih çıkmazının içerisinde çocuklarımıza, gençlerimize, hatta düşünürlerimize bile tarihi sevdiremiyoruz. Oysa açık olan şudur ki tarih, toplumsal düşüncenin önemli bir boyutudur. Bu boyutu bir kez daha öne çıkarırken, bu vesile ile olanaksızlıklarına karşın çağdaş tarih düşüncesini ülkemizde öne çıkaran Murat Bey'i anmak istedik.

Kaynaklar

Doç. Dr Birol EMİL; **Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayını, 1979 İstanbul.

Ahmet İHSAN; **Matbuat Hatıralarım**, cilt 1, İstanbul, 1932

Ahmet RASİM; **Muharrir, Şair, Edip**, İstanbul, 1332

Ali KEMAL; **Ömrüm**, İstanbul, 1987

Ali ÇANKAYA; **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara, 1969

Rıza TEVFİK; **Tevfik Fikret**, İstanbul, 1945

Ahmet Bedevi KURAN; **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1948.

Tanzimat; İstanbul, 1940

Mehmet MURAD; **Tarihi Umumi**, İstanbul, 1307